

Ajalugu, kirjandus ja ajalookirjandus

Peeter Helme

Paljud ajaloolased on ahastuses selle pärast, kui vildakad kujutluspildid ajaloost valitsevad arvukate mitteajaloolaste peades. Küll ei tea inimesed seda, millal avastati Ameerika, küll seda, millal toimus Eesti Vabadussõda. Lihtsalt huvi- puudusele ja harimatusele lisandub kohalikes oludes ka poliitika – 20. sajandi vältel on poliitilised režiimid tihti vahetunud, mistõttu on muutunud vaade ajaloole, kuid ka sajand ise on olnud meie kodumaad mõjutanud ja raputanud ajaloolistest sündmustest kirju.

Üldiselt võib siiski öelda, et eestlaste ajalootaju on väänanud kõige rohkem Nõukogude võim. Ilmselt kõige mõjusam üksiknäide sellest pole seejuures mitte ükski ajalooõpik (ka mitte „Jutustusi kodumaa ajaloost“!), vaid hoopis film – 1969. aasta „Viimne reliikvia”. Tõsi, see põhines – kuigi oluliselt muudetud kujul – tsaariaegse kirjaniku ja, mida salata, tahes või tahtmata ka ajaloovältsija Eduard Bornhöhe 1893. aasta jutustusel „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimased päevad”. Nii on raamat ja film üheskoos jätnud meile vildaka pildi Liivi sõja sündmustest ja nende osalistest.

Kuid üks näiteid saaks tuua teisigi. Seejuures üleüldse mitte nii üheselt poliitilisi ega teadlikult kallutatuid. Nii näiteks ei ole ka paljude Jaan Krossi või Karl Ristikivi romaanide ajaloolised üksikasjad päris täpsed ning mõjuvad vaieldavalt. Kuid – kas on üleüldse mõttekas oodata ajalooaineliselt kirjanduselt ja filmilt ajalooliselt ülitäpsete olustikupiltide või psühholoogiliste portreede loomist? Kas see on nende ülesanne?

Ilmselt mitte päriselt. Või vähemalt mitte lõpuni. Arvustades Tiit Aleksejevi romaani „Palveränd”, tegi Tõnu Õnnepalu väga nutika tähelepaneku: „peenelt välja joonistatud minevikuoludes tegutsevad ikka hingelt täiesti tänapäevased inimesed. Sest muidu nad meid lihtsalt ei huvitaks! Tegelikult meid ju ei huvita, mida tundsid XI sajandil Esimesele ristiretkele läinud inimesed. Meid huvitab meie oma hing ja tundmus. Mida oleksime tundnud meie?”¹

See ongi moment, kus ajalugu ja kirjandus teineteisest suuresti lahknevad ning tekib isegi omamoodi jabur olukord, mille üle on alates ajalookirjanduse tekkest 19. sajandi alguses ikka ja jälle arutletud. Nimelt näib, et ajaloolasest, teadlasest ja avastajast saab toorainetarnija kirjanikule, fantaseerijale ja oletajale. Või teisisõnu öeldes: keskmise mitteajaloolase ajaloopilt ei kujune mitte lugedes mõnda teaduslikku (ega isegi mitte populaarteaduslikku) käsitlust, vaid vaadates „Viimset reliikviat” või lugedes näiteks sarjas „Seiklusjutte maalt ja merelt” ilmunud romaani.

See on väga triviaalne tõde, mille üle ei ahmeta tänapäeval keegi. Muidugi on sellele vaatamata õigus Enn Tarvelil, kui ta ütleb, et „ajalugu suudab pakkuda meelelahutust, [– – –] esteetilist naudingut” ning et „isegi tõsine ajaloouurimus peaks olema ometi ka

¹ T. Õnnepalu. Mõtteränd maisesse Jeruusalemma. – Looming 2009, nr. 3, lk. 437.

kirjandusteos”.² Ilmselt jagab tema seisukohti suur osa ajaloolasi, sealhulgas ka neid, kellel ühel või teisel põhjusel ei õnnestu teha oma uurimusest head kirjandusteost.

Kuid kui paljud mitteajaloolased on selliste seisukohtadega tuttavad? Päris nii nagu Tarvel ilmselt paljud nende seast ei mõtle, aga võib-olla tunduvad sõnastatud väited tuttavamad, kui pöörata nad ümber? Kas ajaloolise materjaliga ringi käivad kirjanikud on arvamusel, et meelelahutus võiks pakkuda ka ajalugu ja kirjandusteos sisaldada ka ajaloouurimusele omaseid tahke?

Sellele küsimusele on üheselt raske vastata, tuleks hakata vaatlema autorite kaupa. Ja isegi siis jääksime jänni. Arne Rubeni 2007. a. jutukogu „Lugusid Anveltist ja Kingissepast” suudab lugeja silme ette manada väga nauditavaid olustikupilte 20. sajandi alguse Tallinnast. Kuid kui autor paneb Viktor Kingissepa kohtuma kirjanik Saalomon Vesipruuliga, siis ei jää enne hoolikalt kirjeldatud 1917. aasta Tallinna autentsusest enam suurt midagi järele, see muutub vaid realistlike lisandustega kulissiks ebaajaloolisele farsile.³

Või teine näide: kas Enn Vetemaa „Risti rahvas” on oma kalkunite, renessansiaegsete astronoomiliste seadmete ja pigem 15.–16. sajandisse kui 1343. aastasse sobivate tulirelvade kirjeldustega ajalooline romaan? Ega vist. Tegu on ikkagi fantaasiateosega, mis lisaks kasutab ära Uku Masingu pigem nägemuslikke kui ajalooteaduslikke vaateid Jüriööle.

Kui ütleksime, et ajaloolise romaani ülesanne on lugeja ajaloopildi parandamine, täiustamine või korrigeerimine, siis ilmselt ei leidugi palju romaane, mis aitavad sellele kaasa. Igas teoses on mõningal määral sees autorit, tema enda vaateid oludele, tema teadmisi ja teadmatust. Oleme pigem sunnitud tõdema, et ei maksa panna oma lootusi ravimile, mis pole vastava haiguse raviks mõeldud. Pigem võib see mõjuda hoopis kahjustavalt.

Ilukirjanduse, nagu ka igasuguse muu kunsti eesmärk on rõhuda tõesti kõigepealt inimese tunnetele. Kõige paremini arvame muidugi tundvat just iseend, mistõttu on loomulik, et maailmakirjanduses on täpselt nii palju Hannibale, Caesareid, Karl Suuri või Napoleone, nagu on kirjanikke, kes neist on kirjutanud. Igaüks neist on muidugi fantaasiaolend, päris täpselt sellist kunagi ei elanud. Ent ometi on igal nimetatud juhtudest tegu kunagi päriselt elanud inimesega, mis võimaldab kirjanikul eeldada, et mingi side, mingi sarnasus, mingi kokkupuutepunkt kirjeldatava ajaloolise tegelase ja kirjeldaja vahel on siiski olemas. On ju ikkagi tegu ühte bioloogilisse liiki kuuluvate olenditega...

Kõrvalepõike korras – samast oletusest tulenevalt on vaid vähesed ulmekirjanikud sõandanud seestpoolt välja ulatuvalt kirjeldada mingeid hüpoteetilisi tulnukarasse. Puudub kokkupuutepind, raske on rakendada kas või eeldatava sarnasuse oletust. Aga see selleks.

Rõhumine tunnetele tähendab ka seda, et ajalooainelise ilukirjanduse eesmärk ei olegi luua objektiivselt ja üldtunnustatult täpseid pilte ega kirjeldusi, vaid autori-minast lähtuvaid subjektiivseid pilte. See ei välista muidugi täpsusetaotlust, kuid võimaldab ometi võõbata ajaloo valged laigud kirjuks ning kirjeldada nähtusi, tundeid ja mõtteid, mis ei sisaldu üheski ürikus, kroonikas, raidkirjas ega mõnes muus ajalooallikas.

Ajaloolane peab selle koha peal vaid raskelt ohkama ja leppima tõdemusega, et tema jaoks on tulnud ette ületamatu piir. Talle jääb muidugi lootus, et mõne arhiivi sügavusest või kuskilt senitundmatust peidikust ilmub päevavalgele dokument, mis annab vastuse seni

² M. Seppel. Teadlane olemise või mitteolemise pärast ei maksa kompleksides põdeda. Intervjuu Enn Tarveliga. – Sirp 31.07.2009.

³ A. Ruben. Lugusid Anveltist ja Kingissepast. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn 2007, lk. 151–153.

vastamata küsimustele. Kuid kuni seda juhtunud ei ole, seni pole tal võimalik teha midagi muud, kui näiteks lugeda ajaloolisi romaane...

Siit selgub, et pole siiski päris õige taandada ajalooteadlast kirjaniku toorainetarnijaks. Nende kahe suhe peaks ideaalis olema – ja eks ta enamasti ikka on ka – vastastikune. Selleks, et oleks üldse võimalik kirjutada oma nime väärivat ajaloolist romaani, on esmalt vaja tunda ajalugu. Selleks, et suunata noor inimene või seni ajaloo vastu vähe huvi tundnud kirjanik ajalooteaduse juurde, on aga vaja äratada temas huvi. Seda teevad võrdselt hästi nii ajaloolised romaanid kui ka filmid – seejuures isegi sedalaadi filmid nagu „Viimne reliikvia”. Inimeses on olemas loomulik tung teadmiste järele ning ka kõige vildakamaid käsitlusi esitav teos võib ometi sütitada huvi mingi teema vastu ja suunata faktitruuma materjali juurde. Sellega varustavad maailma aga omakorda ajaloolased. Et viimaste teosed oleksid ka arusaadavad, selleks kulub ajaloolasele jällegi ära romaanide, sealhulgas ka ajalooliste romaanide lugemine, sest mitte miski peale lugemise kirjutama ei õpeta. Lugemine ei õpeta seejuures mitte ainult kirjutama, vaid ka mõtlema ning võib-olla polegi mõne lahendamatu probleemi ees seisva ajaloolase jaoks sugugi paha lugeda sama nähtuse kohta kirjutatud, kuid teadlase vaatenurgast liiga fantaasiarohket raamatut. Vahel võib just selline teos avada probleemi uue tahu ja aidata näha maailma teise nurga alt. Mine tea, võib-olla suudab see isegi kaasa aidata ajalooteadusliku probleemi lahendamisele? Ja kui ka mitte, siis hea raamat aitab kindlasti meelt lahutada. Teinekord polegi rohkemat vaja.

Peeter Helme

(1978)

Õppinud ajalugu Tartu, Göttingeni ja Berliini Vabas Ülikoolis, lõpetanud Tartu Ülikooli 2003. Praegu ajalehe Keskus kirjandustoimetaja ja EMTA Lavakunstikooli kirjanduslektor. Kirjanik ja kirjanduskriitik.